

ПРИНЦИПИ ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАБОРОН

Пустова Н. О.,

аспірантка кафедри кримінального права

і кримінології факультету № 1 ПФПНП

Львівського державного університету

внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-9406-5790

Пустова Н.О. Принципи декриміналізації кримінально-правових заборон

У статті на основі комплексного системного аналізу розглянуто принципи декриміналізації заходів кримінально-правового впливу. Зазначено, що головним напрямом кримінально-правової політики є декриміналізація діянь, які визначають об'єкт впливу такої політики. Принцип достатньої суспільної небезпеки має на увазі те, що діяння заподіює значну шкоду суспільним інтересам. Принцип можливості позитивного впливу некримінально-правовими заборонами на поведінку людини передбачає вирішення питання про ефективну протидію діянню. Принцип відносної поширеності діянь, які підлягають декриміналізації, підкреслює необхідність врахування їх поодинокого характеру під час встановлення юридичної відповідальності за діяння. Принцип переважання позитивних наслідків у декриміналізації особливо актуальний для економічної діяльності. Принцип своєчасності декриміналізації означає її проведення в момент появи, коли діяння не становить суспільної небезпеки, з чого слідує шкідливість запізнілої декриміналізації.

Сутність декриміналізації виражається в законодавстві через принципи права – таким чином забезпечується формування правового закону, під яким розуміють офіційно визнаний, загальнообов'язковий нормативно-правовий акт, який заснований на принципах права як загальних нормах, що застосовують до регулювання конкретних суспільних відносин. Декриміналізація повинна здійснюватися відповідно до системних принципів. При потребі це доповнюється побудовою оптимальних моделей. Такий підхід до проблеми зумовлений необхідністю створити належний механізм законотворчості, який дозволив би уникати помилок при реформуванні кримінального законодавства. Принципи декриміналізації утворюють комплексну систему, де один принцип виходить зі змісту іншого. Основоположним принципом декриміналізації є принцип верховенства прав і свобод людини, який конкретизується у загальних принципах як презумпція невинуватості, справедливність.

Ключові слова: декриміналізація, принципи права, система принципів, правова відповідальність, принципи декриміналізації.

Pustova N.O. Principles of decriminalization of criminal law prohibitions

The article deals with the principles of decriminalization of measures of criminal law influence based on a comprehensive system analysis. It is noted that the main direction of criminal law policy is the decriminalization of acts that determine the object of such policy influence. The principle of sufficient social danger implies that the act causes significant harm to the public interest. The principle of the possibility of a positive impact of non-criminal law prohibitions on human behavior involves settling the issue of effective counteraction to the act. The principle of the relative prevalence of acts to be decriminalized emphasizes the need to take into account their individual nature when establishing legal liability for acts. The principle of the predominance of positive consequences in decriminalization is especially relevant for economic activity. The principle of timeliness of decriminalization means its implementation at the time of its occurrence, when the act does not pose a social danger, which implies the harmfulness of belated decriminalization.

The essence of decriminalization is expressed in the legislation through the principles of law – thus ensuring the formation of the legal law, which means an officially recognized, binding legal act, which is based on the principles of law as rules applicable to the regulation of specific social relations. Decriminalization should be carried out in accordance with systemic principles. If necessary, this is supplemented by the construction of optimal models. This approach to the problem is due to the need to create an appropriate law-making mechanism that would avoid mistakes in reforming criminal law. The principles of decriminalization form a complex system, where one principle is

based on the content of another. The fundamental principle of decriminalization is the principle of the rule of human rights and freedoms, which is concretized in general principles as the presumption of innocence, justice.

Key words: decriminalization, principles of law, system of principles, legal liability, principles of decriminalization.

Постановка проблеми. Принципи права представляють основні ідеї, вихідні положення або керівні за-сади процесу формування, розвитку і функціонування суспільних відносин. Принципи є основним орієнтиром правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності державних органів. Рівень злагодженості, стабільності та ефективності правової системи знаходиться в прямій залежності від ступеня дотримання принципів. Завдяки тому, що принципи права мають загальнообов'язковий характер, вони сприяють зміцненню внутрішньої єдності і взаємодії різних галузей та інститутів права, правових норм і правових відносин, суб'єктивного та об'єктивного права. За принципами можна судити про те, як кримінальне право регулює суспільні відносини на даному етапі суспільного розвитку. Всі принципи кримінального права становлять собою цілісну систему. Її елементами виступають конкретні вимоги до законодавця, до осіб, які застосовують право, і до громадян.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання декриміналізації кримінальних діянь є предметом наукового інтересу таких науковців, як: Д. Балабанова, О. Готін, Н. Гуророва, П. Дагель, Л. Демидова, Ю. Дорохіна, В. Ємельянов, Г. Злобін, К. Кенні, О. Коробєєв, В. Кузнецов, М. Ляпунов, М. Мельник, П. Фріс, А. Яковлев та інших. Однак демократизація суспільства, зміна соціально-економічних умов потребує постійної уваги щодо соціальної зумовленості та необхідності встановлених кримінально-правових заборон і ставить питання про декриміналізацію.

Метою статті є дослідження принципів декриміналізації кримінально-правових заборон.

Виклад основного матеріалу. У сучасному кримінальному законодавстві простежується надмірна криміналізація діянь, яка йде врозрід із тенденціями розвитку злочинності в Україні. Екстенсивне зростання кількості кримінально-правових заборон пояснюється дефектами управлінської практики в сфері протидії злочинності, переоцінкою реальних превентивних можливостей кримінального закону, репресивністю юридичної і буденної масової свідомості, кризою у відносинах суспільства та держави. З огляду на широкий спектр деструктивних наслідків надмірної кримінально-правової репресії, багато з яких відчуються вже сьогодні, по-перше, доцільно обмежити процеси криміналізації, необхідно вдаватися до них тільки у разі крайньої необхідності, а по-друге, слід провести «ревізію» Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), об'єктивно оцінити існуючі кримінально-правові заборони на предмет відповідності критеріям криміналізації діянь, і на цій підставі декриміналізувати діяння, які не становлять значної суспільної небезпеки [1].

Декриміналізація – процес визнання на державному рівні втрати криміналізованим діянням суспільної небезпечності, відсутність необхідності подальшої боротьби з ним за допомогою КК України та виключення норм, що передбачають відповідальність за його вчинення, з чинного закону про кримінальну відповідальність [2, с. 27].

Збалансоване використання кримінально-політичних інструментів криміналізації та декриміналізації діянь здатне забезпечити ефективний захист важливих соціальних цінностей, не допускаючи надмірного обмеження рівня свободи особи. Процес декриміналізації базується на принципах кримінального права і принципах, що визначають декриміналізацію.

Принципи кримінального права законодавець зобов'язаний враховувати при декриміналізації діянь, тобто при здійсненні державної кримінальної політики. У даному разі основу кримінально-правових відносин становлять загально-правові та галузеві принципи [3, с. 390].

Принципи декриміналізації суспільно небезпечних діянь представляють найбільш абстрактний і загальний рівень наукового забезпечення та обґрунтування кримінальної нормотворчості, ті відповідні позиції, врахування яких необхідне при будь-якій зміні системи чинного кримінального законодавства.

Принципи декриміналізації – це система правил і критеріїв скасування кримінальної відповідальності. Важливим і визнаним критерієм декриміналізації є оцінка людської поведінки як суспільно небезпечної. За допомогою норм кримінального права охороняються найбільш важливі суспільні відносини: права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний лад України.

Під принципами декриміналізації розуміють науково обґрунтовані критерії оцінки необхідності, допустимості та доцільності скасування кримінально-правової заборони. Слід зауважити, що спроби сформулювати важливі принципи, які визначають допустимість і доцільність обмеження кримінальної відповідальності, робилися давно.

Неодноразово були предметом дослідження питання змісту принципів декриміналізації. Вчені вказують, що обов'язкове та системне застосування принципів права у контексті інтегративної доктрини вдосконалення кримінального права, при обговоренні та прийнятті кожного законопроекту щодо декриміналізації залишається важливим завданням наукової роботи у сфері теорії та соціології кримінального права [4].

Класифікації принципів декриміналізації суспільно небезпечних діянь в юридичній літературі різноманітні.

Принцип переважання позитивних наслідків при декриміналізації означає проведення прогностичних наукових розрахунків ефективності декриміналізації.

Декриміналізація діянь – це складне, багатоаспектне явище, яке можна розглядати через призму суб'єктивної діяльності окремих органів, і об'єктивної потреби суспільства та держави [5].

Декриміналізація як процес – це діяльність з визначення та виявлення у межах кримінального закону діянь, які визнаються злочинними та каранними, але боротьба з якими неможлива, неефективна чи недоцільна з причин або низької суспільної небезпеки, або відсутності їхньої об'єктивної необхідності, або відсутності належних правових інструментів та інститутів.

Підставами декриміналізації виступають явища, соціальні процеси, які призводять до необхідності звуження рамок кримінально-правової заборони, що може виражатися у визнанні неефективності або непотрібності в певних умовах конкретної кримінально-правової норми, або необхідності її зміни з метою виведення за межі відповідальності та караності певного кола діянь і відносин.

Підставою для декриміналізації може виступати об'єктивна неможливість або недоцільність протидії певним суспільно небезпечним діянням за допомогою інструментів, якими володіє кримінальне право.

Що стосується принципів декриміналізації, то за змістом вони ідентичні принципам криміналізації та підлягають обов'язковому комплексному врахуванню при здійсненні кримінальної політики у цій галузі. Принципи рівнозначні, а значить законодавець зобов'язаний при проведенні декриміналізації рівномірно враховувати правила законодавчої техніки і інші системно-правові принципи, виходити з даних комплексного аналізу суспільних відносин і кримінологічних показників стосовно того чи іншого діяння або групи діянь.

Принцип об'єктивності передбачає наявність відповідних об'єктивних закономірностей і відображень об'єктивних вимог про усвідомлену необхідність реалізації законодавцем підстав припинення кримінально-правової охорони об'єктів, які зазначені у кримінальному законі.

Під принципом обґрунтованості декриміналізації слід розуміти те, що з кримінального закону можна вивести лише діяння, яке не має достатньої суспільної небезпеки, призводить до припинення кримінально-правової охорони та до зняття режиму утримання особи під загрозою кримінального покарання від вчинення злочинних посягань на об'єкти, які визначаються кримінальним законом.

Принцип науковості передбачає, що засоби, форми та зміст застосування даного методу повинні спиратися на висновки та рекомендації науки, що враховують все різноманіття правотворчих чинників: економічних, соціальних, освітніх, морально-психологічних та правових.

Принцип демократизму, з одного боку, передбачає конструктивну співпрацю державних структур і громадянського суспільства у даній сфері, а з іншого – вимагає, щоб реалізація даного принципу спиралася на широку базу соціального очікування, згоди та підтримки прийнятих рішень, пов'язаних із припиненням кримінально-правової заборони. Прийняті рішення повинні не суперечити соціальним очікуванням, а бути затребуваними громадською та правозастосовною практикою.

Принцип суспільної небезпеки діяння означає, що діяння, яке підлягає декриміналізації, повинно мати низький рівень суспільної небезпеки.

Принцип відносної поширеності діянь. Діяння підлягає декриміналізації, якщо воно не є системним, характеризується поодиноким поширенням.

Принцип кримінально-політичної відповідності означає те, що декриміналізація повинна представляти не якусь приватну міру або інструмент реагування на локальні коливання криміногенної ситуації, а бути частиною кримінальної політики держави, спрямованої на досягнення певних довгострокових завдань.

Декриміналізація як процес офіційного визнання факту втрати певним діянням суспільної небезпеки та вилучення норми, яка раніше встановлювала кримінальну відповідальність за згадане діяння у КК України, є одним із дієвих методів кримінально-правової політики [6, с. 194].

Принцип неможливості впливу на певний вид поведінки за допомогою кримінально-правової заборони означає, що процеси декриміналізації завжди супроводжуються аналізом змісту та форми тих суспільних відносин, які законодавець збирається регулювати. Декриміналізація у зв'язку з цим повинна бути підкріплена супутніми організаційними, політичними та економічними заходами та засобами. Принцип відповідає тому, що декриміналізація має у суспільстві соціально-економічні ресурси.

Принцип визначення співвідношення позитивних і негативних наслідків декриміналізації допустима лише тоді, коли є переконання, що позитивні результати перевершать неминучі негативні її наслідки.

Принцип врахування громадської правосвідомості полягає в тому, що при проведенні процесів декриміналізації необхідно враховувати систему поглядів, теорій, переконань і цінностей суспільства та соціальних груп до права в цілому та до кримінального права зокрема.

Необхідно аналізувати суспільні уявлення про мораль, справедливість, пропорційність покарання та кримінальну відповідальність, досліджувати ставлення до різних правопорушень, у тому числі до злочинів.

Серед чинників, що впливають на процеси декриміналізації діянь, соціально-психологічні аспекти є одними з головних, так як громадська оцінка є не тільки передумовою для процесу декриміналізації, але й наслідком.

На думку В. Голіни, криміналізація і декриміналізація здійснюються тоді, коли в суспільстві і державі відбуваються певні зміни, що зумовлюють появу низки суспільно небезпечних дій. Вони відображаються у свідомості громадської думки, знаходять відгук у засобах масової інформації, заявах і скаргах громадян, виявляються у процесі досудового розслідування і судового провадження, адміністративній, дисциплінарній, цивільно-правовій та інших практиках розгляду подій, фактів, правопорушень тощо [7, с. 111].

Коли говорять про необхідність враховувати громадську думку, то доцільно проводити відмінності між рівнями суспільної свідомості. Виділяють три види: суспільну психологію, ідеологію та індивідуальну свідомість суб'єкта правовідносин.

Ідеологію можна визначити як сукупність системно упорядкованих поглядів, що виражають інтереси різних соціальних груп, на основі якої усвідомлюються і оцінюються відносини людей та їхніх спільнот до соціальної дійсності. У цьому разі ідеологія розглядається не як політичне явище.

Суспільна свідомість на рівні суспільної психології представляє комплекс ідей, поглядів, стереотипів і установок, що склалися у процесі життєдіяльності суспільства, у них висловлюється думка соціальної більшості. Доцільно уточнити, що суспільна психологія – це не просто сума кількісно складених думок, а системна, цілісна сукупність свідомості всіх індивідів і соціальних груп.

Суспільна психологія є реакцією суспільства на різні перетворення та зміни, зокрема на зміни кримінальної політики.

Побутова, індивідуальна свідомість – це ідеї, ціннісно-орієнтаційні процеси, які відбуваються у свідомості окремого індивіда. Це реакція конкретної людини на соціальні перетворення. Однак кримінальна політика у процесі формування, постановки стратегічних і тактичних завдань не може орієнтуватися на даний тип свідомості, так як практична реалізація такого підходу просто неможлива через надзвичайне різноманіття поглядів на кримінальне право, систему та цілі покарання.

Інакше відбувається із суспільною свідомістю на рівні суспільної психології. При здійсненні декриміналізації законодавець зобов'язаний найбільш повно враховувати ступінь негативної оцінки суспільством діяння, так як відмова від врахування цього чинника може призвести до зниження авторитету кримінального закону та формування у суспільстві думки про його несправедливість і неефективність.

Однією з підстав декриміналізації є відсутність або низький ступінь морального осуду громадянами діяння. Необхідно враховувати системно-правові принципи декриміналізації діянь, такі як: принцип конституційної адекватності.

Аналогічні принципи вказуються при розгляді криміналізації як одного з інструментів кримінальної політики. І ця ідентичність пояснюється тим, що при криміналізації та при декриміналізації слід враховувати схожий спектр соціально-політичних, психологічних і правових аспектів. Дотримання цих принципів дозволяє уникнути помилок при проведенні декриміналізації окремих складів злочину та при реформуванні певних глав у контексті концепції реформування кримінального законодавства України [8].

Наприклад, ситуація з неодноразовими заборонами самогоноваріння і скасуванням цих заборон. Тут варто вести мову про гуманізацію кримінального законодавства як напрям боротьби з небажаними формами поведінки іншими, більш м'якими, можливо, більш дієвими засобами, ніж кримінальне покарання, які нерідко можна замінити іншими процедурами.

Декриміналізація як процес є діяльністю з виявлення тих видів діянь, які чинним кримінальним законом визнаються злочинними та кримінально караними, однак які з різних причин втратили цю суспільну небезпечність, або боротьба з якими засобами кримінального закону неможлива чи недоцільна, декриміналізація як результат – діяльність з виключення певних видів діянь з кримінального закону як злочинних і кримінально караних.

Процес декриміналізації пов'язаний з відсутністю суспільної небезпеки діяння при збереженні формальної протиправності. Ситуація, коли діяння не заподіює шкоди суспільству, не усвідомлюється більшістю

громадян, у тому числі представниками правоохоронних органів, як злочинне, є нестабільною. Притягнення до кримінальної відповідальності за таке діяння починає розцінюватися як прояв несправедливості, є головним детермінантом декриміналізації як процесу та результату діяльності законодавця.

Принципи декриміналізації утворюють систему правил і критеріїв відсутності кримінальної відповідальності. Вищезазвані принципи є важливими складовими системи декриміналізації, без дотримання яких окремо взяті підстави не можуть бути достатніми аргументами на користь декриміналізації діянь. Послідовне застосування до оцінки окремого виду діянь повної системи принципів декриміналізації може створити достатнє обґрунтування для скасування кримінально-правової норми. Проте подібне застосування ускладнене тим, що законодавчо ці принципи не закріплені, а думки науковців у юридичній літературі різняться.

Висновки. Сутність декриміналізації виражається у законодавстві через принципи права. Таким чином забезпечується формування правового закону, під яким пропонується розуміти офіційно визнаний, загальнообов'язковий нормативно-правовий акт, заснований на принципах права як загальних нормах, що застосовують до регулювання конкретних суспільних відносин. Декриміналізація повинна здійснюватися відповідно до системи принципів. При потребі це доповнюється побудовою оптимальних моделей. Такий підхід до проблеми зумовлений необхідністю створити належний механізм законотворчості, який дозволив би уникати помилок при реформуванні кримінального законодавства.

Принципи декриміналізації утворюють комплексну систему, де один принцип виходить зі змісту іншого. Основоположним принципом декриміналізації є принцип верховенства прав і свобод людини, який конкретизується у загальних принципах як презумпція невинуватості, справедливість, що розуміється як формальна рівність, рівноправність, гуманізм.

Принципами декриміналізації є: принцип відсутності суспільної небезпеки діянь, які пропонують декриміналізувати; принцип відносної поширеності зазначених діянь; принцип можливості позитивного впливу некримінально-правовими заборонами на поведінку; принцип переважання позитивних наслідків при декриміналізації; принцип своєчасності декриміналізації.

Принципи декриміналізації об'єктивуються за допомогою вираження у позитивному праві, через таке закріплення їм надається характер загальнообов'язковості. Принципи декриміналізації права не можуть розглядатися як форми зовнішнього вираження права – джерела права у формальному сенсі.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>.
2. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1 (2). С. 19–28.
3. Олійник О. С. Принципи кримінального права: дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.08. Київ, 2020. 480 с.
4. Тертюшник В. М., Сачко О. В., Кошовий О. Г. Принципи права у інтегративній доктрині вдосконалення кримінального законодавства. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 3. С. 66–70.
5. Кузіна І. Декриміналізація діяння законом та рішенням Конституційного Суду України. 19.05.2021 р. URL. <http://whitcollarblog.info/decrime>.
6. Марисюк К., Канцір В. Декриміналізація як метод кримінально-правової політики. Науковий вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки. 2019. С. 191–194.
7. Голіна В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 3 (82). С. 107–116.
8. Концепція реформування кримінального законодавства України. URL. <https://newcriminalcode.org.ua/concept>.